

آثار الگو قراردادن حضرت خدیجه (س) در سبک زندگی اسلامی

ثریا صادقیان^۱

سید محمد حسینی^۲

چکیده

الگو داشتن یکی از مهم ترین عواملی است که باعث تأثیر در سبک زندگی می شود؛ به نحوی که تمام مراکز و نهادهای فرهنگی در جهان، برای جهت دهی سبک های زندگی به معرفی الگو برای جوامع خود می پردازند. حضرت خدیجه (س) شخصیتی ممتاز در اسلام هستند. معرفی ایشان به عنوان الگو در سطح جامعه اسلامی تأثیر بسزایی خواهد داشت. در این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی، آثار الگو قراردادن حضرت خدیجه (س) بررسی شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که الگو قراردادن و معرفی حضرت خدیجه (س) به جوانان، می تواند گام مؤثری در ترویج سبک زندگی اسلامی باشد که از سفارشات مقام معظم رهبری است.

واژگان کلیدی: حضرت خدیجه (س)، الگو، سبک زندگی.

^۱. سطح سه، مؤسسه آموزش عالی امام حسین (علیه السلام)، ehsanrahimi1965@gmail.com

^۲. فارغ التحصیل سطح سه حوزه علمیه.

مقدمه

یکی از روش‌های تربیتی ارائه الگو است، قرآن کریم با صراحت کامل الگوگیری از سبک زندگی پیامبر را سفارش کرده است (سوره احزاب آیه ۲۱). حضرت خدیجه (س)، از نمونه‌های بارز در اسلام هستند که می‌توان، برای دستیابی به سبک زندگی اسلامی از ایشان الگو گرفت.

امروزه سردمداران نظام‌های استکباری جهت دست یافتن به اهداف خود از طریق به کار بردن تمام امکانات به معرفی الگوهای دروغین می‌پردازند، تا بتوانند انسانها را به سبک زندگی غربی سوق دهند؛ در نتیجه هوشیاری در برابر توطئه‌های شوم دشمنان و معرفی الگوهای حقیقی، که خاندان پیامبر بالاترین مصادیق آن هستند و از سوی دیگر وظیفه‌ای که بر عهده هر فرد متعهد و مومن است؛ اهمیت این موضوع را نشان می‌دهد که، عدم وجود مصداق و الگوی روشن، می‌تواند سبک زندگی اسلامی را به سبک زندگی غربی سوق دهد.

در کتاب بانوی اول نوشته سید محمدتقی موحد ابطحی در سال ۱۴۰۰ و کتاب حضرت خدیجه (س) نوشته زینب نادی در سال ۹۸ و در مقاله الگو رفتاری حضرت خدیجه در سبک زندگی اسلامی امروز نوشته صدیقه السادات شاکر در سال ۹۸. سبک زندگی حضرت خدیجه (س) بیان شده است و وجه تمایز این نوشتار تطبیق سبک زندگی حضرت با زمان کنونی می‌باشد.

در این مقاله به سه عنوان اهمیت الگو، تاثیر صبر و استقامت در موفقیت و سبک اسلامی در خانواده می‌پردازیم. حضرت خدیجه: دختر خویلد، اولین زنی که به اسلام مشرف شد، اولین و عزیزترین همسر پیامبر (ص)، مادر حضرت زهرا (س)، یکی از چهار بانویی که به عنوان برجسته‌ترین و بهترین زنان عالم معرفی شدند. (سبحانی، بوستان کتاب، ۱۴۰۰)

مفهوم‌شناسی

الگو: روبر، مدل، سرمشق، مقتدی، اسوه، مثال، نمونه. (دهخدا)

سبک زندگی: به روش خاص زندگی یک شخص، گروهی یا یک جامعه سبک زندگی می‌گویند. این اصطلاح توسط یک روانشناس اتریشی به نام الفرد ادلر برای اولین بار مورد استفاده قرار گرفت. در فرهنگ آکسفورد سبک زندگی به شیوه‌های مختلف زندگی فردی یا گروهی اشاره دارد. (پایگاه مرکز اطلاعات جهاد دانشگاهی)

در این دوران جوامع اسلامی به سبب القائنات متعدد دشمنان اسلام مبنی بر عدم کارایی سبک زندگی اسلامی به علت توسعه جوامع و هماهنگی با آن و در تاریخ ماندن آن سبک، وابسته و پیرو سبکی از زیستن گشته اند که تھی از هر معنویت و یاد خدا بوده و نتیجه‌ای جز انحطاط اخلاقی و اجتماعی برای مسلمانان نداشته است و این حقیقتی بود که خداوند به پیامبر و مؤمنین هشدار فرمود. «إِنْ تُطِيعُوا أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ.» کری در این آیه تقلید و پیروی از گروه کافر و غیر حق را مجاز نمی‌داند، بلکه از سویی دیگر این تقلید را زمانی مطلوب می‌داند که در طریق هدایت صورت گیرد.

فوکویاما، اصلی ترین راه شکست دادن یک کشور را تغییر سلاقی و تمایلات مردمان آن سرزمین می‌داند.

قرآن کریم با صراحت کامل، الگوگیری از سبک زندگی پیامبر اسلام را اینگونه بیان داشته است: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. احزاب: ۲۵ { به یقین، برای شما در اقتدا به رسول خدا، سرمشقی نیکوست برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد میکند } بدین ترتیب، می‌توان گفت اسلام و آموزه‌های پیشرفته آن برای هدایت انسانها به سوی کمال مطلوب، از یکسو در قالب کلمات و آیات نورانی قرآن ظهور یافته و از سوی دیگر، در قالب رفتار پیامبر گرامی اسلام و پیشوایان معصوم جلوه گر شده؛ روشن است که اگر اسوه، انسان؛ و مقتدای خود را در عرصه زندگی به درستی برنگزینند، دچار انحراف یا سرگردانی خواهد شد.

تأکید اسلام بر ضرورت معرفی الگوی رفتاری به دلیل آن است که بر اساس آموزه‌های اسلامی، این امکان برای انسان وجود دارد که در شرایط گوناگون اجتماعی و اقتصادی، منطق عملی ثابتی داشته باشد. اصطلاح «سبک زندگی» از جمله واژگانی است که برای نخستین بار در فرهنگ مدرنیته مطرح شد. اگرچه سبک زندگی در آموزه‌های دینی و قرآنی بطور مکرر و با الفاظ و عبارات گوناگون مطرح شده است لیکن بشریت بخصوص در جامعه غربی در دوست سال پیش موضوعی به نام سبک زندگی در محاورات روزمره خود نداشت و اساساً چنین پرسشی در آن زمان معنا نمی‌داد. ولی امروز این واژه نه تنها معنادار شده است بلکه بطور جدی نیز مورد توجه اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی و سایر علوم انسانی قرار گرفته است، اگر به بیانات رهبر انقلاب در سال‌های اخیر نگاهی بیندازیم مشاهده خواهیم کرد که ایشان به موضوع سبک زندگی توجه ویژه‌ای داشته اند.

بر اساس روایات متعدد و متواتر خدیجه کبری (س) الگوی کامل سبک زندگی اسلامی هستند.

به گزارش مشرق، مطالعه تاریخ زندگی ام المؤمنین حضرت خدیجه (س) نشان می‌دهد که او هم در دوران جاهلیت و هم بعد از بعثت خاتم الانبیاء (ص) دارای فضائل اخلاقی و کمالات معنوی بوده است. او در جامعه خود به عنوان یک الگوی زن برتر، تاثیر بسزایی در گسترش صفات نیک انسانی داشته است. سخاوت، کرامت، ایثار و فداکاری، عفت و پاکدامنی، دوراندیشی و درایت و توجه به مستمندان، عطوفت و مهربانی و صبر و استقامت، از جمله فضیلت‌های پسندیده ایست که صفحات تاریخ این زن نمونه را نشان می‌دهد.

اگر نخبگان جامعه اسلامی از سیره ان حضرت الگو بگیرند شاهد ضعف در جامعه نخواهیم بود و چنانچه زوایای گوناگون زندگی ایشان به خوبی ترسیم شود، جوانان به سراغ الگوهای غربی نمی‌روند. همچنین تبیین الگوهای رفتاری مناسب برای فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و... اساسی ترین نیاز زنان در جامعه ما به شمار می‌رود.

در مکتب اهل بیت علیهم السلام انتخاب الگوی صحیح مترادف با آموختن دانش است. چنانچه مولای متقیان علی علیه السلام می‌فرمایند:

کسی که عبرت می‌آموزد، آگاهی می‌یابد و آن که آگاهی یابد می‌فهمد و آن که بفهمد دانش آموخته است. (نهج البلاغه حکمت ۱۲۳).

آن حضرت در کلامی دیگر الگوها را بسیار و الگوپذیران را اندک می‌شمارند و اشاره می‌کنند که: مؤمن با چشم عبرت و الگوگیری به دنیا می‌نگرد. در عبارتی دیگر آن امام همام اهمیت اتخاذ الگوی مناسب در زندگی را چنین بیان می‌نمایند:

خوشا به حال آن کس که خود را کوچک می‌شمارد، کسب و کار او پاکیزه است و جانش پاک، اخلاقی نیکوست و مازاد مصرف زندگی را در راه خدا بخشش می‌کند. زبان را از زیاده گویی باز می‌دارد و آزار او به مردم نمی‌رسد. (همان، ۳۶۷).

باید توجه داشت «صبر» و مشتقات آن از واژه‌هایی است که در قرآن بارها تکرار شده (حدود ۷۰ آیه) چنان که خدای متعال در آیه ۱۵۵ سور مبارکه بقره می‌فرماید: «وَلَنْبَلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ؛ البته شما را به اندکی ترس و گرسنگی و بینوایی و بیماری و نقصان در محصول می‌آزماییم و شکیبایان را بشارت ده.»

این آیه شریفه نشان می‌دهد که مشکلات و سختی‌هایی که انسان در زندگی با آنها مواجه می‌شود اعم از ترس‌ها، بیماری‌های، تنگدستی‌ها و... امتحان الهی است که اکسیر صبر آنها را در خود حل و مسیر رسیدن به آرامش را فراهم می‌کند چنان که خداوند می‌فرماید: «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» یعنی بر آنها که در آزمون‌های الهی صبوری کنند، بشارت و گشایش است.

لذا در آیه ۱۰ سوره مبارکه زمر تصریح شده: «إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» یعنی صابران و شکیبایان اجر و پاداش خود را بی حساب دریافت می‌دارند.

و نیز در آیه ۲۴ سوره مبارکه رعد است که: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ» سلام بر شما بواسطه آن صبوری که نمودید، چه نیک است عاقبت آن سرای.

علاوه بر آیات قرآن و تاکید و توصیه‌ای که وحی بر مسئله صبر دارد، روایات معصومان علیهم السلام هم «صبر» را از شاه کلیدهای رسیدن انسان به فلاح و رستگاری وعده داده شده الهی معرفی می‌کنند؛ امیرالمومنین امام علی (ع) صبر برای ایمان را همچون موقعیت سر برای بدن می‌دانند و پیامبر اکرم (ص) هم صبر را نیمی از ایمان خوانده‌اند. (مجلسی، ج ۲، ص ۹۰)

همچنین کلام بزرگان نیز سرشار از توصیه نسبت به صبر در مواجهه با مشکلات و مصائب به عنوان شاهراه رسیدن به کمال و فلاح است؛ مقام معظم رهبری هم در این باره توصیه‌هایی دارند که در ذیل بخشی از آن مرور می‌شود:

اگر صبر به معنای پایداری، ایستادگی، استقامت و عقب نکردن را به پایگاه ذکر الهی این منبع لایزال وصل کنید، صبر تمام نمی‌شود، صبوری که تمام نشد یعنی سیر انسان به سوی همه قله‌ها هیچ وقفه‌ای نمی‌یابد.

این قله‌ها، قله‌های دنیا و آخرت هر دو است؛ قله علم، قله ثروت، قله اقتدار سیاسی، قله معنویت، قله تهذیب اخلاق، قله عروج به سمت عرش عالی انسانیت... هیچ یک توقف نمی‌یابد چون وقفه‌ها در حرکت ما ناشی از بی صبرماست. (بیانات مقام معظم رهبری، ۸۷/۶/۱۹)

بنابر آنچه بیان شد صبر از ویژگی‌ها و صفاتی است که آراستگی به آن در عبور ایمن و سلامت از معرکه مشکلات به شدت به کارمان می‌آید و کمک می‌کند تا بر آنها فائق آمده و خود را نیازیم و از آزمون‌های الهی سربلند بیرون آییم همان طور که حضرت خدیجه (س) با صبر و استقامت خود توانستند در پیشبرد اسلام موثر باشند، ایشان علاوه بر صرف ثروت خود در راه اسلام، با شکیبایی که در طول تبلیغ اسلام داشتند (تحمل؛

سختی‌ها در شعب ابی طالب، بی توجهی مردم مکه، ازار و اذیت پیامبر(ص) توانستند نقش مهمی در توسعه اسلام داشته باشند.

ارتباط سبک زندگی مؤمنانه با پیشرفت جامعه اسلامی

بانویی که سالها پیش از رسالت، به رسول خویش ایمان آورده بود و انتظار ظهور منجی انسان در تاریخ سرای جاهلیت و ظلم را می کشید. اوراق تاریخ گواهند که او هر بار که ورقه بن نوفل مورخ معروف را می دید از وی می پرسید که آیا هنوز زمان ظهور نبی خدا نرسیده است؟ و در شوق روی رسول گرامی اسلام «ص» می فرمود: فلو اننی امسیت فی کل نعمه/ و دامت لی دنیا و تملک الاکاسره/ فما سویت عندی جناح بعوضه/ اذا لم یکن عینی لعینک ناظره:

اگر تمام نعمت‌های دنیا از آن من باشد و ملک و مملکت کسرها و پادشاهان را داشته باشم در نظر من هیچ ارزشی ندارد زمانی که چشمم به چشم‌های تو نیفتد.

آنگاه که رسول خدا ندای اسلام راستین را سرداد و از آن شب که زمزمه «یا ایها المزل» بر تاز جانش زخمه‌ی عشق و رسالت نواخت، خدیجه تنها کسی بود که گام در گام او و شانه به شانه به استقبال خطر رفت. او که پیش از بعثت نیز در سراسر دیار خویش عنوان «طاهره» را به سبب دوری از گناهان روزگار خویش یافته بود و تاج پاکدامنی و سخاوت‌مندی و پاکدستی را به سر داشت بهترین یار و همسر برای بهترین مرد تاریخ بود.

خدیجه در طول ۲۴ سال زندگی مشترک با رسول حق، همواره در یاری فقرا و تنگدستان پیشگام و در تامین نیاز مسلمین صاحب کرم‌ترین بانوی زمانه بود. او با خوان گسترده کرمی که می گستراند دلها را به سمت رسول گرامی اسلام متمایل می کرد و هر گاه کار دعوت نبی مکرم گره می بست، دستان مهربان خدیجه التیام بخش و گره گشا بود. خدیجه در شوق و عشق الهی رسول خویش چنان مستغرق بود که تمام ثروت و مالی را که در تمام سال‌های تجارت اندوخته بود در راه خدا خرج کرد؛ آخرین مال را هم در راه سفر از مکه به مدینه بذل نمود و برای مسلمین مستضعف شتر و زاد و توشه سفر مهیا نمود.

«ابوعبیده (نوه عمار یاسر) می گوید: فرزند ابی رافع این مطالب را به نقل از پدرش گفت و من پرسیدم مگر رسول خدا مال و ثروتی قابل توجه داشت که دو شتر برای خودش خرید و به امیر مومنان دستور داد برای دیگر مهاجران نیز تهیه کند؟

ابی رافع پاسخ داد: پدرم می گفت پیامبر (ص) فرمودند: هیچ مال و ثروتی برای من سودمندتر از اموال خدیجه نبود.»

از بالاترین فضائل حضرت خدیجه می توان به اندیشه بلند و بصیرت عمیق ایشان اشاره کرد که در مراسم خواستگاری اش در قبل از بعثت خطاب به حضرت محمد (ص) فرمود: «يَا بْنَ عَمِّ! اِنِّي قَدْ رَغَبْتُ فِيكَ لِقَرَابَتِكَ مِنِّي وَ شَرَفِكَ فِي قَوْمِكَ وَ اَمَانَتِكَ عِنْدَهُمْ وَ حُسْنِ خُلُقِكَ وَ صِدْقِ حَدِيثِكَ»؛ ای پسرعمو! من به خاطر خویشاوندی ات با من و شرف و امانتداری ات در میان قوم خود و به جهت اخلاق نیک و راستگویی ات، به تو تمایل پیدا کردم (ابن هشام، ج ۱، ص ۲۰۱).

این نوع نگاه بر اثر معرفت و شناخت عمیق حاصل شده است، به گونه ای که حضرت خدیجه (س) در پاسخ به گروهی از زنان قریش که وی را درباره این ازدواج ملامت و سرزنش می کردند، فرمود: «ای زنان! شنیده ام شوهران شما و خودتان در مورد ازدواج من با محمد خرده گرفته اید و عیب جویی می کنید، من از خود شما می پرسم آیا در میان شما، فردی مانند محمد وجود دارد؟ آیا در شام و مکه و اطراف آن شخصیتی به سان ایشان در فضائل و اخلاق نیک سراغ دارید؟ من به خاطر این ویژگی ها با او ازدواج کردم و چیزهایی از او دیده ام که بسیار عالی است. (مجلسی، ج ۱۶، ص ۸۱ و ج ۱۰۳، ص ۳۷۴).

هنگامی که خدیجه (س) بیمار و آماده رحلت از این دنیا می شد احدی از زنان برای عیادت او نیامد، همانطور که هنگام ولادت فاطمه (س) نیز احدی از زنان کینه توز مکه برای کمک به او نیامدند و اینها همه بخاطر این بود که او مرید پیامبر اکرم ص بود.

او واقعا عاشق پیامبر اکرم بود؛ به عنوان نمونه در چله نشینی های پیامبر خدا در غار حراء، هر روز آن راه صعب العبور را از کوه بالا می رفت تا برای پیامبر آب و غذا ببرد؛ در حالی که او زن ثروتمندی بود و به راحتی می توانست کسی را برای این کار اجیر کند اما عشق و علاقه وافر او به پیامبر موجب می شد تا شخصا این کار را انجام دهد.

پیامبر در هنگام بیماری حضرت خدیجه (س) به خدیجه فرمود: اِنِّي لَأَكْرَهُ مَا أَرَى بِكَ يَا خَدِيجَةُ! ای خدیجه! برای من سخت است و ناراحتم از اینکه می بینم همه تو را تنها گذاشته اند.

خدیجه در پاسخ این اظهار ناراحتی گفت: یا رسول الله همسر تو در بهشت کیست؟ پیامبر فرمود: ان الله قد زوجنی معک فی الدنیا و الجنه؛ تو در دنیا و بهشت همسر منی. پس خدیجه در پاسخی بسیار زیبا و با معنا گفت: اکنون که اینطور است پس تا الآن من هیچ سختی ندیده‌ام.

سپس ادامه داد یا رسول الله من سه وصیت دارم؛

اول اینکه مرا ببخش؛ چون در حق تو کوتاهی کرده‌ام! پیامبر اکرم فرمود: احدی برای من اینگونه فداکاری نکرد که تو کردی. خدیجه گفت: نه باید بگویی که بخشیدمت.

و اما ثانی‌ها و اشارت الی بنتها فاطمه و قالت إِنَّهَا حَدِيثُهُ أَحَدٍ بَصَبًا لَا يُؤْذِيهَا نَسَاءَ قَرِيْشٍ وَلَا يَصْرِحْنَ فِي وَجْهِهَا؛ و اما وصیت دوم؛ بسوی دخترش فاطمه (س) اشاره کرد و گفت او نوجوان است نکند زنان قریش او را اذیت کنند. سر دخترم داد نزنند و در عروسیش تنها نباشد.

بعد خدیجه سکوت کرد و پیامبر فرمود: وصیت سوم چه شد؟ خدیجه گفت: من از گفتن آن خجالت می‌کشم، دخترم به تو خواهد گفت. پس فاطمه را طلبید و به او گفت: اِنِّيْ خَائِفَةٌ مِنَ الْقَبْرِ؛ من از قبر در خوفم. دخترم من در عمرم از پدرت تقاضا نکرده‌ام، به پدرت بگو عبايي را که هنگام وحی به تن می‌کردی آن را کفن من قرار دهد.

وصیت سوم را فاطمه (س) به پیامبر ابلاغ کرد و پیامبر همان لحظه عبايش را به خدیجه داد.

حضرت خدیجه که همه اموال منقول و غیر منقولش را به حبیب خود بخشیده بود، در مقابل فقط یک عبا مطالبه نمود و آن را مستقیماً طلب نکرد، بلکه به وسیله حضرت فاطمه (س) تقاضا کرد (و این حالت طلبکار نبودن از خدا و معصومین و خوف از قبر و قیامت بعد از آن همه خدمت یک درس بزرگی است که می‌شود از آن بانوی مکرمه آموخت).

عفت و حیا برای هر انسانی شایسته و لازمه رسیدن به کمال است، اما در بانوان و زنان نیکوتر و پسندیده تر است، این ویژگی شخصیتی در حضرت خدیجه (ع) نیز بسیار بارز و نمونه بود. آن بانوی مکرمه در تمام مراحل زندگی به ویژه در برخورد با نامحرم همیشه از پشت پرده و حجاب صحبت می‌کرد، حتی در جلسه خواستگاری، از پشت پرده صحبت می‌کردند. این همه نشانه‌های عفت و حیا در زمان جاهلیت و از بانویی که در اوج رفاه و آسایش قرار دارد، می‌تواند درسهای مهمی را به مسلمانان داشته باشد. اصولاً نظام خانواده در اسلام بر پایه حیا و عفت و ایمان و تقوا استوار شده، اگر زن دارای حجاب و حیا باشد، شوهرش هم

دارای چشم پاک و آرامش خاطر او خواهد بود، اما اگر زنی از بی بندوباری جهان غرب تقلید کند، نه تنها کانون گرم خانواده را به هم می‌زند بلکه در جهنم ابدی و دائمی خواهد سوخت.

نتیجه‌گیری

مطالعه تاریخ زندگی حضرت خدیجه (س) نشان می‌دهد که ایشان هم در دوران جاهلیت و هم بعد از بعثت پیامبردارای فضایل و کمالات معنوی بوده است. ایشان در جامعه خود یک الگوی زن برتر، تاثیر بسزایی در گسترش صفات نیک انسانی داشته و سخاوت، ایثار، عفت، صبر و استقامت از جمله فضیلت‌های پسندیده‌ای است که صفحات تاریخ این بانوی نمونه را نشان می‌دهد.

امروزه با الگو قرار دادن و معرفی ایشان به جوانان می‌توان گام موثری در ترویج سبک زندگی اسلامی که یکی از سفارشات مقام معظم رهبری نیز می‌باشد، برداشت و بوسیله آن در مقابل تهاجمات غرب ایستاد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ۱. پیشوایی، مهدی، (۱۳۸۶)، تاریخ اسلام، نشر معارف.
- ۲. تهرانی، حسین، (۱۳۹۳)، حضرت خدیجه (س)، الگوی کارایی حجاب، قم: طوبی محبت.
- ۳. لکزاده، رضا، نگاهی راهبرد به زندگی حضرت خدیجه (س).
- ۴. دلشاد مصطفی، سیره نبوی، بی‌جا: دریا.
- ۵. سایت مقام معظم رهبری.
- ۶. سبحانی، جعفر، (۱۴۰۰)، فروغ ابدیت، قم: بوستان کتاب.
- ۷. فصلنامه علمی تخصصی مطالعات زنان، سال ششم، شماره دهم، ۹۸.
- ۸. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، تهران: دارالتقلین.
- ۹. مجلسی، محمد باقر، ج ۲، بی‌جا.
- ۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.